

Spinoza over democratie – Dirk Noordman

Spinozakring Soest, Zalencentrum De Rank, Soest, 5 oktober 2024

Gonny Pasmaan, voorzitter van Spinozakring-Soest, heet iedereen welkom, in het bijzonder Dirk Noordman, econoom en overtuigd spinozist, tevens auteur van *Spinoza in het Torentje* (Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2024), op welk boek deze lezing is geënt. Een [recensie van het boek](#) door Gonny is te vinden op de website. Het boek is als een soort dialoog geschreven tussen Spinoza en de Minister President. Deze laatste blijkt uiteindelijk Mark Rutte te zijn, aan wie Dirk een exemplaar heeft overhandigd. Het had ook Dick Schoof kunnen zijn.

Dirk krijgt graag steun van zijn publiek voor zijn bevindingen, dat wat hem betreft wel enige voorkennis van Spinoza moet hebben. De Spinozakring Soest lijkt aan deze voorwaarde te voldoen.

Mensen vinden Spinoza een liberaal democraat. Dat is opmerkelijk en vraagt om nader onderzoek. In *Spinoza as an economist* (uitgegeven door Vereniging Het Spinozahuis) wordt ook met behulp van een analyse van TTP, Ethica en TP en de hulp van het publiek deze bewering weerlegd. In het huidige betoog is de spreker erop uit om aan te tonen dat Spinoza helemaal geen liberaal democraat was. Democratie dient in dit verband begrepen te worden vanuit de klassieke tijd. De opbouw van het betoog is:

- Beschouwing over democratie voorafgaand aan Spinoza;
- Opsomming van alle locaties in TTP en TP waar van democratie sprake is;
- Conclusie;
- Na de pauze zal onder leiding van Henri Krop worden gediscussieerd over de vraag of de stelling van de spreker juist is gebleken of niet.

Democratie voorafgaand aan Spinoza

In de klassieke tijd schreef Aristoteles in zijn *Politica* al over democratie en andere regeervormen. In de tijd dat Spinoza bij van den Enden in huis woonde, hebben zij veel hierover gesproken. Aristoteles maakte een classificatie van regeervormen naar belang en aantal bestuurders. Er is verschil tussen goede (d.w.z. in het algemeen belang) en slechte (in het belang van de machthebbende(n)) regeervormen te weten monarchie of tirannie, aristocratie of olichargie, democratie of anarchie (het volk verliest bij deze laatste twee het algemeen belang uit het oog). Empirisch lijken in de oudheid deze regeervormen in een cirkel voor te komen van zes regeervormen (zie Polybius). Cicero benoemt in zijn *De re publica* de sterkste punten van de regeervormen: democratie → goede representatie van het algemeen belang, aristocratie → beste beslissingen, monarchie → snelle besluiten.

Het verhaal van Polybius komt terug bij Machiavelli. Er zijn vier schrijvers Spinoza direct voorgegaan in het ter sprake brengen van de democratie:

- Machiavelli (*Discorsi*, 1513) repeteert de Polybius-cirkel;
- Thomas More (Morus) (*Utopia*, 1516) beschrijft een monarchie met inspraak;
- Hobbes (*De Cive*, 1642) vergelijkt de drie regeringsvormen die Cicero behandelde en pleit voor aristocratie;
- De la Court (*Consideratien van Staat ofte Politike Weegschaal*, 1660) lijkt op Hobbes, maar beschrijft wel in een apart hoofdstuk *de zes voordeelen der popularen Regeeringen naast in een ander hoofdstuk de vele gebreken ervan*.

Wat was het concept van de democratie dus voordat Spinoza erover schrijft?

- Wat is de democratie? Er is hier sprake van directe democratie: zonder immigranten en uiteraard zonder slaven. Dus nog geen vrijheid, gelijkheid, broederschap ideologie & evenmin scheiding van machten in de leiding (trias politica). Ook nog Opperhoofdigheid der mannen (De la Court p. 520), d.w.z. vrouwen deden niet mee. Wel: gelijkheid onder de mannen (p. 521);
- Waar is er een democratie? Nergens in Europa te vinden! Voorbeeld is het Athene in de Oudheid (Amsterdam is geen democratie maar een aristocratie!);

Onze leidvraag vandaag : spreekt Spinoza zich ergens vóór de democratie uit?

We gaan nu langs alle locaties in TTP en TP (niet de Etica) waar van democratie sprake is.

Locatie I in TTP V

- *Et hoc sequitur primo, quod tota societas, si fieri potest, aut collegialiter imperium debet tenere (--) vel:* als een of enigen de heerschappij krijgen, zo iemand een krachtige persoonlijkheid moet hebben of het volk daarvan kunnen overtuigen.
 - *Collegialiter imperium tenere*
 - *Tota societas*
 - *Si fieri potest*
- In TTP V worden de drie regeervormen (*imperium*, niet *civitates*, noch *res publicae*) van Hobbes aan de orde gesteld;
- Deze stelling is een nevenstelling;
- Ergo: het betreft hier geen pleidooi voor democratie.

Locatie II in TTP XVI

- *(--) democratia, quae proinde definitur coetus universus hominum, qui collegialiter ius ad omnia, quae potest, habet.*
 - *Democratia*
 - *Coetus*
 - *Collegialiter*
 - *Omnia, quae potest*
- *Coetus* meeting en niet *civitas* (staat);
- De democratie is hier een vergadering, met name die waarbij besloten wordt uit de natuurlijke situatie te stappen.

Waar gaat het in TP XVI om? Spinoza worstelt hier met drie problemen t.a.v. deze meeting:

1. De mate waarin het volk recht en macht overdraagt: *alles gaat naar de centrale autoriteit*;
2. De kans op absurde beslissingen daarna: *heel klein*;
3. De positie van de mensen, nadat zij hun recht en macht hebben overgedragen: *onderdanen maar geen slaven*.

Wat is de crux?

- *De imperio democratico prae omnibus agere malui, quia maxime naturale videbatur, et maxime ad libertatem, quam natura unicuique concedit, accredit.*
- Voor alles heb ik de democratische regeervorm willen behandelen, omdat zij maximaal natuurlijk lijkt, en maximaal toegang geeft tot de vrijheid, die de natuur iedereen toestaat.
- Spinoza zegt hier **niet** dat hij de democratie een betere regeringsvorm vindt dan de aristocratie en de monarchie;
- Hij zegt hier dat de democratie beter laat zien wat er bij het sociaal contract aan de hand is dan de aristocratie en de monarchie dat doen;
- Het kan best zijn, dat de democratie natuurlijker is dan de andere twee en meer toegang geeft tot de vrijheid (--) dan die beide. Maar dat staat er niet. Het kan ook best zijn, dat Spinoza dat vindt maar hij schrijft dit hier niet.

En ook nog hier:

- De kans op absurde beslissingen van iedere hoogste autoriteit na het sociaal contract is heel klein, (*quibus accedit, quod in Democratico imperio minus timendi sunt absurda, nam fere impossibile est, ut major unius coetus pars, in uno absurdo conveniat*) waar nog bij komt, dat in een democratische regeervorm absurde besluiten minder te vrezen zijn, want het is bijna onmogelijk dat de meerderheid van een vergadering het over iets absurds eens wordt;
- Het gaat hier eigenlijk nog steeds over de democratie als voorbeeld voor hoe het bij het sluiten van het sociaal contract toegaat;
- Nu zet hij van de democratie evenwel de vergadering (*coetus*) in. Hier beweert Spinoza dus min of meer dat de vergaderingen in de democratie betere beslissingen brengen

- dan die in de aristocratie en de monarchie;
- Dit is pikant. Cicero: de betere besluiten bij de aristocratie!

Locatie III in TTP XX

Over regeren is moeilijk

- *Het denken blijft altijd en overal vrij. Het omgekeerde kun je je nauwelijks voorstellen. Wellicht in een monarchie, maar nauwelijks in een democratie, omdat allen of een groot deel van het volk de macht collegiaal heeft* (Samenvatting zonder Latijn);
- Dit is strict genomen geen argument voor democratie. Spinoza zegt alleen maar dat men zich met moeite kan voorstellen dat in een democratie het denken onvrij is (en dat doordat het volk de macht collegiaal heeft);
- Wij zijn op deze locatie namelijk op zoek naar het argument 'dat de democratie de beste regeringsvorm is, omdat het denken er meer vrij is dan in de monarchie en de aristocratie'

Over dat mensen niet verdragen, dat centrale autoriteit hun denken bepaalt:

- *Dat hebben we laten zien met de democratische regeervorm, (die het dichtst staat bij de natuur) waar allen een overeenkomst sluiten om het handelen conform een gemeenschappelijk besluit en niet om oordelen of te redeneren (conform een gemeenschappelijk besluit) d.w.z . omdat alle mensen niet gelijkelijk hetzelfde denken, zijn zij overeengekomen, dat datgene kracht van wet zou hebben, dat de meeste stemmen zou hebben (---).*
- Het is niet gezegd, dat het dichtst bij de natuur staan het beste is;
- Democratie andermaal educatief gebruikt;
- De meeste stemmen i.p.v. kwaliteit van argumenten;
- De meeste stemmen bewijst dat bij sociaal contract vrijheid van denken is blijven bestaan.

Locatie IVa in TP XI 1: begin democratie

- *Transeo ad tertium et omnino absolutum imperium, quod democraticum appellamus.*
- Nogal eens vertaald met *ik ga over tot de derde en in elk opzicht perfecte regeervorm, die men democratisch noemt.* → ergo; hij is voor de democratie;
- Maar...Spinoza vindt de democratie niet perfect: TTP: Mozes en TP: hij kopieert de bezwaren van Macchiavelli tegen de democratie;
- Dus hier staat: *ik ga over tot de derde regeervorm, die in elk opzicht zonder restricties is, die men democratisch noemt* : zonder restricties tav van stemrecht en overheidsfuncties bekleden.

Locatie IV b, TP XI, 2: toeval in de democratie bij benoemen

- *De afwezigheid van restricties kan misschien de indruk wekken, dat mensen om te regeren kiezen op basis van het toeval (fortuna), en niet de besten kiezen, en dat zodoende de democratische voor de aristocratische regeervorm moet wijken.*
- Tja
- *Als de regenten vrij van emoties en alleen uit ijver voor het publieke welzijn de (nieuwe) regenten zouden kiezen, dan zou geen enkele regeervorm met de aristocratische te vergelijken zijn.*
- Maar...
- Vooral bij oligarchieën (hij volgt hier kennelijk Polybius/Macchiavelli: aristocratieën worden oligarchieën) worden het (eigen observatie van Spinoza) plutocratieën.
- Dus...
- De democratie hoeft niet voor de aristocratie te wijken;
- Hier staat niet: dus de democratie is beter dan de aristocratie.

Conclusie:

- Spinoza spreekt zich nergens vóór de democratie uit;
- In tegenstelling met Hobbes en de la Court is Spinoza's 'project' niet het vergelijken van regeervormen & de vraag welke de beste is;
- Zijn 'project' is: alle drie regeervormen gelijkelijk stevig wortelen door een eigen constitutie;

- Hij gebruikt de democratie vooral om andere zaken te bewijzen;
- Er doet zich één keer een vergelijking voor en die verwijst naar de praktijk: 'aristocraten maken er een potje van'. Ergo: *in de praktijk is de democratie niet slechter dan de aristocratie, ook al bepaalt min of meer het toeval wie er gaan regeren.* (TP XI,2)

Na de pauze zijn er eerst vragen ter verheldering en daarna een discussie o.l.v. Henri Krop

V: Het begrip 'staat' kende Spinoza nog niet. Hoe moet ik dat dan zien?

A: Spinoza heeft het over *civitas, imperium* en *res publica*. De la Court gebruikt het woord 'staat', Hobbes gebruikt *civitas*. Democratie ontwikkelt zich in steden, niet in de staten. Spinoza heeft het in eerste instantie over *imperium democraticum*, de regeervorm, niet over de staat. Centraal staat de wetgeving (*imperium*). Het specifieke van een politieke gemeenschap is de wetgeving. Dit staat bij Spinoza centraal.

V: Plutocratie, wat is dat?

A: Bij een aristocratie kunnen het de rijke mensen zijn, of de militairen. Het gaat altijd om het algemeen belang. Bij plutocratie zijn het de rijken (*hoi ploutoi*) die regeren.

V: En meritocratie?

A: Het ligt eraan of je grieks of latijn gebruikt. Bij meritocratie is de macht bij degenen die het verdiend hebben. Voor Spinoza zijn dat de aristocraten, de mensen die het het beste weten.

V: In hoeverre laat Spinoza meewegen dat de mate van geïnformeerd zijn van de bevolking invloed heeft op de regeervorm die het beste past. Bijv. indien weinig geïnformeerd: behoefte aan dictatuur (misschien theocratie, bijv. Iran), goed geïnformeerd: behoefte aan democratie.

A: Het is niet duidelijk hoeveel informatie nodig is om goede beslissingen te nemen. Hoe abstract moet je denken om problemen op te kunnen lossen. Spinoza constateert dat het volk niet altijd voldoende weet. Hobbes zegt om die reden dat het volk niet moet regeren. Spinoza zegt dat je dan maar meer tijd moet nemen en goed moet nadenken voor een goede beslissing. Dat is eigenlijk heel democratisch! Henri: In TP noemt Spinoza als basisbegrippen: principes van algemeen geloof. Een volk bestaat pas als er een bepaalde vorm van overeenstemming is. Er moet volgens Spinoza voldoende kennis zijn en een *unio animorum* (eenheid van geesten, eensgezindheid) heersen onder het volk. Dit is waarschijnlijk het meest het geval in een democratie. In TP XVII beschrijft Spinoza het volk Israel waar een theocratie is. In feite is men het daar over veel zaken eens. Maar hij beschrijft ook waarom dat in zijn tijd niet meer mogelijk is, omdat er nu wordt uitgegaan van menselijke wetten.

Bij Spinoza is het begrip van een democratie heel anders dan dat wij tegenwoordig hebben (zie boven). Er is geen sprake van een parlement, het gaat altijd om directe democratie. In een stad als Amsterdam was het gemakkelijker om in contact met bevolkingsgroepen te komen. De preekstoel is een belangrijk middel om meningen naar voren te brengen. Dit gebeurde ook via pamfletten, bij voorbeeld tegen wat regenten proberen door te voeren. Niettemin was Amsterdam een aristocratie.

V: Spinoza zegt: als alle mensen beslissen zal het nooit een echte beslissing zijn. Klopt dat wel? Vormt zich niet een elite?

A: Spinoza gaat uit van een praktische rationaliteit. Het is meer een intuïtie dan wetenschappelijk onderbouwd. Henri: een en ander is empirisch geformuleerd.

V: Hoe kan Spinoza, die overal verschopt en verbannen werd, voor een aristocratie zijn?

A: Spinoza was een vrije geest. Spinoza had een ban maar hij heeft er zelf voor gekozen om niet terug te gaan. Hij heeft er ook bewust voor gekozen om naar Rijnsburg te gaan (de

collegianten). Daarna gaat hij naar Den Haag. Spinoza is niet iemand die te beklagen is, hij heeft zelf gekozen.

V: Spinoza's vader werd in Amsterdam door de boedelkamer geholpen na zijn faillissement. Men deed wat voor elkaar.

A: Van den Enden is ook geholpen. Van den Enden stond weliswaar voor de democratie, maar pas twee jaar nadat zijn vrouw was gestorven. Het gaat over de faillissementswet. Hiervan heeft Spinoza wel geprofiteerd. Henri: in die tijd werd de gemeenschap voor een belangrijk deel bepaald door de religie. De republiek was een gereformeerd land. De Joodse gemeenschap had ook een eigen wet. Ondersteuning werd geregeld binnen de religieuze gemeenschap, bijv. de armenzorg. Spinoza wilde niet afhankelijk zijn van de oplossing voor het faillissement binnen de Joodse gemeenschap. Hij beriep zich op de Hollandse wet en liet zich minderjarig verklaren.

V: In o.a. Genua en Venetië bestonden in Spinoza's tijd goed georganiseerde getrapte democratieën met vertegenwoordigingen, waarbij nog wel aristocratische elementen bestonden.

A: In TP heeft Spinoza het over twee soorten aristocratieën: de Hollandse en de Italiaanse. Spinoza ziet de Italiaanse niet als democratieën. Wel nemen deze aristocratieën representatieve beslissingen.

V: Betekent dat democratie de minst slechte regeervorm is niet dat Spinoza impliciet toch een democraat is?

A: Ons gesprek leidt ertoe dat we ons bekende eigenschappen van de huidige democratie in het denken van Spinoza herkennen. Zeker zitten er democratische elementen in Spinoza's denken, maar daarmee is hij nog niet iemand die de democratie verkiest boven de aristocratie en de monarchie..

V: Spinoza staat aan het begin van de Verlichting. Hij pleit voor betere educatie om het volk te kunnen betrekken bij het regeringsbeleid.

A: Dirk vindt niet dat Spinoza iets educatiefs doet. Dat komt misschien omdat hij de democratie niet heeft uitgewerkt zodat het volk zich beter zou herkennen. Daar is hij simpelweg niet aan toegekomen. Dus kunnen we daar weinig over zeggen. Henri: de Republiek had een goed opleidingsniveau! Meer dan 90% van de mannelijke en meer dan 70% van de vrouwelijke bevolking kon schrijven. In de Republiek hadden veel vrouwen macht, bijv. via zaken die zij hadden. Onder de aandeelhouders van de VOC waren veel vrouwen. Dirk: Spinoza is gestorven voordat hij het hoofdstuk over democratie heeft kunnen afmaken. Hij heeft het TP dus ook niet kunnen redigeren, waarbij mogelijk dingen zouden zijn toegevoegd of geschrapt.

V (Gonny): hoe zou Spinoza erover gedacht hebben dat een vrouw de Spinozakring Soest leidt

A Henri: doel van de staat is vrijheid. Spinozakring Soest is in die zin een succesvol imperium te noemen.

Verslag door: Dick Blaauboer
www.spinozakringsoest.nl